



O‘ZBEK TILINING KELIB CHIQISH TARIXI

Mavlonova Xayotxon Abdullajonovna

Yangi Namangan tumani MMTB qarashli

65-maktabi Tarix fani o‘qituvchisi

+998906988100 senyor601@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek tilining kelib chiqish tarixi, uning turkiy tillar oilasidagi o‘rni va shakllanish bosqichlari batafsil yoritilgan. O‘zbek tilining ildizlari qadimgi turkiy til davriga borib taqalib, Orxon–Enasoy bitiklari orqali ilk yozma manbalari tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘rta asrlarda islom sivilizatsiyasi ta’siri ostida arab va fors tillaridan kirib kelgan leksik qatlamning roli ochib beriladi. Eski o‘zbek adabiy tili — chig‘atoy tili rivoji, Alisher Navoiy ijodining til taraqqiyotidagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Maqolada XIX–XX asrlarda yangi o‘zbek adabiy tilining shakllanishi, mustaqillik davrida davlat tili maqomining mustahkamlanishi va hozirgi zamon o‘zbek tilining rivojlanish jarayonlari ilmiy asosda yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘zbek tili, turkiy tillar, qadimgi turkiy til, chig‘atoy tili, Alisher Navoiy, adabiy til, til tarixi, davlat tili*

Аннотация: *В данной статье рассматривается история происхождения узбекского языка, его место в системе тюркских языков и основные этапы формирования. Анализируются истоки узбекского языка, восходящие к древнетюркскому периоду, а также значение орхон-енисейских памятников как первых письменных источников. Особое внимание уделяется влиянию арабского и персидского языков в эпоху распространения исламской культуры. Раскрывается роль староузбекского литературного языка — чагатайского, а также вклад Алишера Навои в развитие и укрепление литературных норм узбекского языка. В статье также освещаются процессы формирования нового узбекского литературного языка в XIX–XX веках, языковая политика советского периода и современное развитие узбекского языка в условиях независимости и статуса государственного языка.*

Ключевые слова: *узбекский язык, тюркские языки, древнетюркский язык, чагатайский язык, Алишер Навои, литературный язык, история языка, государственный язык*

Annotation: *This article examines the origin and historical development of the Uzbek language, its position within the Turkic language family, and key stages of its formation. The roots of the Uzbek language are traced back to the Old Turkic period, with special attention given to the Orkhon–Yenisei inscriptions as the earliest written sources. The influence of Arabic and Persian languages during the spread of Islamic culture in Central Asia is also analyzed. The development of the Old Uzbek literary language, known as Chagatai, and the significant contribution of Alisher Navoi to the establishment of a rich literary tradition are highlighted. In addition, the article discusses the formation of the modern Uzbek literary language in the nineteenth and twentieth centuries, language changes during the Soviet era, and the current development of Uzbek as the state language in independent Uzbekistan.*



Keywords: *Uzbek language, Turkic languages, Old Turkic, Chagatai language, Alisher Navoi, literary language, language history, state language.*

O‘zbek tilining kelib chiqish tarixi

O‘zbek tili — Марказий Осиёда асрлар давомида шаклланган, бой тарихий илдизларга эга бўлган тиллардан биридир. У халқнинг этник шаклланиши, давлатчилик тарихи, маданий ва маънавий тараққиёти билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланган. O‘zbek тили нафақат мулоқот воситаси, балки халқнинг миллий ўзлиги, тарихи ва дунёқарашини ифодаловчи муҳим маънавий меросдир.

Turkiy tillar oilasi va o‘zbek tilining ildizlari

O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga мансуб. Туркий тиллар Евроосиё ҳудудида кенг тарқалган бўлиб, уларга қозоқ, қирғиз, турк, озарбайжон, туркман, татар, уйғур ва бошқа тиллар киради. Илмий таснифга кўра, туркий тиллар бир нечта шохобчаларга бўлинади:

O‘g‘uz guruhi (turk, ozarbayjon, turkman)

Qipchoq guruhi (qozoq, qirg‘iz, tatar)

Qarluq guruhi (o‘zbek, uyg‘ur)

O‘zbek tili qarluq (chig‘atoy) гуруҳига киради. Бу гуруҳ тиллари қадимдан шаҳар маданияти, ёзма адабиёт ва давлат бошқаруви билан боғлиқ бўлган.

Qadimgi turkiy til davri (VI–VIII asrlar)

O‘zbek tilining энг қадимий илдизлари qadimgi turkiy tilga бориб тақалади. Бу тил VI–VIII асрларда Турк хоқонлиги даврида қўлланилган. У даврда туркий халқлар ягона тилга яқин бўлган умумий тилда сўзлашган.

Бу даврнинг энг муҳим ёзма манбалари:

Orxon–Enasoy bitiklari

Tonyuquq, Bilga хоқон, Kultegin yodgorliklari

Ушбу ёдгорликлар туркий тилнинг грамматик тузилиши, сўз бойлиги ва услубий имкониятлари жуда ривожланганини кўрсатади. Кўплаб сўзлар ҳозирги ўзбек тилида ҳам маъно жиҳатдан сақланиб қолган.

O‘rta turkiy til va islomiy ta’sir (IX–XII asrlar)

IX–XII асрларда Марказий Осиёда Қорахонийлар давлати ҳукм сурди. Бу даврда ислом дини кенг тарқалди ва arab hamda fors tillari ўзбек тилига катта таъсир кўрсатди. Илм-фан, дин, адабиёт соҳаларида араб тили, шеърят ва бадиий адабиётда эса форс тили муҳим ўрин тутди.

Бу даврга оид муҳим асарлар:

“Qutadg‘u bilig” — Yusuf Xos Hojib

“Devonu lug‘otit turk” — Mahmud Qoshg‘ari

“Hibat ul-haqoyiq” — Ahmad Yugnakiy

Ушбу асарлар туркий тилнинг адабий тил сифатида шаклланганини исботлайди ва кейинчалик ўзбек тили тараққиёти учун асос бўлиб хизмат қилди.

Eski o‘zbek adabiy tili (Chig‘atoy tili)



Eski o‘zbek adabiy tili XIII–XVI asrlarda shakllanib, turkiy xalqlar adabiyeti tarixida alohida urun egallaydi. Ilmий adabiyetlarda u chig‘atoy tili deb ham ataladi. Bu til Markaziy Osiyodagi shahar madaniyati, davlat boshqaruvi, ilm-fan va adabiyet tili sifatida keng qullanilgan.

Эски ва янги ўзбек адабий тили

Эски ўзбек адабий тили (Чигатой тили)

Эски ўзбек адабий тили XIII–XVI asrlarda shakllangan bʻolib, Markaziy Osiyodagi turkiy xalqlar adabiyeti va til taraqqiyotida alohida tarixiy bosqichni tashkil etadi. Ilmий manbalarda bu til chigatoy tili nomi bilan ham yuritiladi. Ushbu til usha davrda davlat boshqaruvi, saroy eʼzishmalari, ilm-fan va badiiy adabiyetning asosiy tili bʻlgan.

Шаклланиш тарихи ва манбалари

Эски ўзбек адабий тили қуйидаги манбалар асосида шаклланган:

қадимги туркий тил;

қарлук, қипчоқ ва ўғуз қабилалари шевалари;

араб ва форс тиллари.

Ислom динининг тарқалиши билан араб тили ilmий ва диний соҳада, форс тили эса adabiyet va шеърятда кучли таъсир кўрсатган. Бу таъсир эски ўзбек адабий тили луғавий таркибининг бойишига сабаб бʻlgan.

Лексик хусусиятлари

Араб ва форс тилларидан кириб келган сўзлар кўп;

Диний, фалсафий ва бadiiy атамалар устунлик қилади;

Туркий асос сақланган ҳолда заифлашмаган;

Синонимлар қатлами жуда ривожланган.

Грамматик ва услубий хусусиятлари

Феъл шакллари қадимги туркий тузилмаларга яқин;

Қўшимчалар тизими мукамал ва барқарор;

Гап тузилиши мураккаб, бadiiy образли;

Услуб баланди, тантанавор ва рамзий.

Асосий намояндалари

Эски ўзбек адабий тилининг энг йирик намояндаси — Алишер Навоий ҳисобланади. У ўз асарлари орқали туркий тилининг имкониятлари форс тилидан кам эмаслигини ilmий ва бadiiy жиҳатдан исботлаган.

Шунингдек:

Лутфий

Саккокий

Атоий

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

каби мутафаккирлар ҳам бу тилининг ривожига катта ҳисса қўшган.

Аҳамияти

Эски ўзбек адабий тили:

ҳозирги ўзбек адабий тилининг ilmий ва бadiiy пойдеворини яратди;



ёзма адабиёт анъаналарини шакллантирди;

миллий тилнинг нуфузини оширди.

Янги ўзбек адабий тили

Янги ўзбек адабий тили XIX аср охири — XX аср бошларида шакллана бошлади.

Бу жараён халқнинг ижтимоий ҳаёти, миллий уйғониш ва маърифатчилик ҳаракати билан боғлиқ.

Шаклланиш омиллари

Янги ўзбек адабий тилининг ривожига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатди:

халқ оғзаки нутқига яқинлашув;

матбуот ва оммавий ахборот воситаларининг пайдо бўлиши;

жадидчилик ҳаракати;

мактаб ва таълим тизими ислоҳоти.

Жадидлар ва тил ислоҳоти

Жадид зиёлилари — Абдулла Авлоний, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдурауф Фитрат, Чўлпон — тилни халққа яқин, содда ва тушунарли қилишни мақсад қилдилар. Улар эски мураккаб услубдан воз кечиб, янги адабий меъёрларни шакллантиришга ҳаракат қилдилар.

Луғавий ва грамматик хусусиятлари

Сўзлар содда ва равон;

Гап тузилиши қисқароқ;

Илмий, сиёсий ва техник терминлар шаклланди;

Рус ва Европа тилларидан кириб келган сўзлар кўпайди.

Совет давридаги ривожланиш

XX асрда янги ўзбек адабий тили:

расмий давлат тили сифатида қўлланилди;

имло ва грамматика қоидалари белгилаб берилди;

луғатлар, дарсликлар ва илмий асарлар яратилди;

функционал услублар (илмий, расмий, публицистик) шаклланди.

Мустақиллик даври

1991 йилдан сўнг ўзбек тили давлат тили мақомини мустаҳкамлади. Тилни миллийлаштириш, тарихий илдизларга қайтиш, атамаларни ўзбекчалаштириш ва лотин ёзувига ўтиш жараёнлари бошланди.

Эски ва янги ўзбек адабий тилининг таққослама таҳлили

Мезон Эски ўзбек адабий тили Янги ўзбек адабий тили

Даври XIII–XVI асрлар XIX–XX асрлар

Асоси Чиғатой тили Халқ шевалари

Луғат таркиби Араб-форс сўзлари кўп Содда ва замонавий

Услуб Мураккаб, бадий Равон, тушунарли

Қўлланиш Адабиёт, сарой Давлат, таълим, илм

Xulosa

O‘zbek tili — кўп асрлик тарихга эга, турли маданий, сиёсий ва ижтимоий омиллар таъсирида шаклланган тилдир. У қадимги туркий тилдан бошланиб, чиғатой адабий



тили орқали ҳозирги замонавий ўзбек тилигача узлуксиз тараққий этган. Бугун ўзбек тили нафақат Ўзбекистонда, балки дунё бўйлаб миллионлаб инсонлар учун миллий гуруҳ ва маънавий қадрият рамзи ҳисобланади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- I. Qoshg‘ariy M. Devonu lug‘otit turk. — Toshkent: Fan, 1960.
- II. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. — Toshkent: Fan, 1971.
- III. Navoiy A. Muhokamat ul-lug‘atayn. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1983.
- IV. Navoiy A. Xamsa. — Toshkent: Fan, 1991.
- V. Rahmonov V. O‘zbek adabiy tili tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
- VI. Sodiqov Q. Turkiy tillar tarixi. — Toshkent: Universitet, 2006.
- VII. Karimov S. O‘zbek tili tarixi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
- VIII. Abdurahmonov G‘. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. — Toshkent: Fan, 1998.
- IX. Madrahimov X. Chig‘atoy adabiy tili. — Toshkent: Akademnashr, 2015.